

ŐSI ÉS ÚJ KULTÚRA MAKEDÓNIA FÖLDJÉN

Irta: Lőrinc Péter

Ősi és mégis új, most épülő földön járok. Fülöp és Sándor itt tanyáztak, innen indultak ki valaha, Pelagónia síkjáról és innen indultak továbbí útjukra a bizánci kereskedők és hittérítő püspökök és szerzetesek. Akkor még nem Bitola és nem Ohrid volt persze a városok neve. De akkor is itt nyult el a Via Egnatia az Adriát és az Aegei tengert összekötő kereskedelmi és hadiút és rajta volt Lihnidos a tóparton és Heraclea a Periszter tövében. Folyóparton épült Heraclea és kevés volt az építőanyag akkoriban a Bizánci birodalomban: hulló korszak és kelő új korszak határán. Akkor még a szlávok sem jelentek meg, hogy nemzeti szervezetük erejét adják oda a rabszolgatartó Bizánc hulló-málló oszlopaiba és újabb ezer évre képesítsék azokat persze az új, a hűbéri rendszer kereteiben. Pedig így is, akárhogy is bomladozott a bizánci rabszolgatartók birodalma, meg kellett védeni Heracleát a folyó árja ellen, hiszen ott állott éppen a parton a püspöki székesegyház és alig két lépésre a püspök rezidenciája is. De hiszen ősi kultúrák helyén állunk és Heraclea, az ezeröttszáz éve épült város még régibb, még ősbibb kultúrák helyén épült. Így akadtak azután a püspöki székesegyház mozaikját felfedő ásatók a folyó töltésében, közvetlen az egykori híd egykori pillérei közelében ősi, ógörög, klasszikus szobrokra, beépítve a gát anyagába. Ugyanúgy, ahogy a Heracleába vezető úton, az ősi szőlőültetvények mentén, amelyeket még nem kezdett ki a filoxéra, az ősi fa-szivattyús kút-márványtáblán áll, amelyet csak a szakértő tud értelmezni, mert egykori ógörög szöveget hord, annak jeléül, hogy a bomló, széthulló rabszolgatartó rendszer válságának idején hordták el valamelyik klasszikus épület lebontott maradványai közül.

Ősrégi és új itt a természet is. Az egykori Lihnidos, a mai Ohrid kellős közepén, a magaslati, Zátonyi — mert ezt jelenti a szláv O-hrid szó és a síksági, tavi városrész között, ott ahol az autóbusz megáll és kiszállunk, hogy rácsodálkozzunk az ismerős, új városra, a kis aprónyi tér közepén, ott áll a platán. A platán amely bizonyára ismerte még a bizánci Lihnidosot és tudott a szlávok bejöveteléről, arról, hogy itt új életet fecskendeztek be a bevándorló nemzetségek és törzsi szövetségek az ősi korhadat szerkezetbe. Minderről tudott a platán és ismerte ifjú korában a korhadat Bizáncot. Ma — vén-korhadtan áll itt ő maga, uralja a kis teret, amelyre mindenhol ráhull árnyéka. Törzse belől üreges, barlangos és barlangjában asztal áll székekkel körötte és a feltörő ágak is üregesek és pár méter az átmérőjük maguknak is.

Ősi itt a természet is és a tó csak ránevet csodás tengeremély kékségével a napra és a »vén« platánra. Hirtelen haragos zöld színt ölt, úgy kacag, hogy fehérre tört taraja átcsap a csónak peremén és a különös vízinövények és ficáncoló halacskák is eltűnnek pillanatokra mélyében. Nevetnénekje van a tónak nagyon, hiszen sokat látott már mióta itt hullámszik és táplálják a források annyira, hogy fölös vizét le kell adnia az Adriának. Viszi a Drim a fölös zöld vizet, a fölös csodamély, horizont-kékséget és a nászútra készülő ángolnákat.

Mindezt persze úgy beszélgetjük a csónakban, ahogy igyekszünk a túlsó partra, a hidrobiológiai intézetbe, népszerűen a »halgyárba«. A felszínen apró halak cikáznak és faliák be kapásból a tóba hullajtott eledelt, a mélyben a nagy halak méltóságteljesen mozognak, pihennek. Nem jön-

nek fel a felületre, csak nagy ritkán, akkor is nagy vigyázva: a sirályok ott ne keringjenek éppen fölöttük!

Tiszta, átlátszó a tó, szinte kínálja titkait és mégis a legrejtélyesebb. Legtitokzatosabb a tónak az élete és kifürkészni csak mostanában fogtak hozzá e szörnyű ősi titkokat, amelyhez fogható titkok csak még két tavában vannak a föld kerekiségének: az ázsiai Bajkál tóban és valamelyik középafrikai tóban, amelyet még annyira sem ismer a tudomány mint a mi kék csodánkat. Mert sokat látott a kék víz itt alattunk. Még harmadkori, tertiákori és itt áll és hullámszik, történjék bármi és körülötte. Élt ő már a jégkorszak előtt is és átélte a jégkorszakot és — nem pusztult bele. Tengerek jöttek és visszahúzódtak a Balkánról — ő maradt mint ősrégi tenger-csoda. Hegyek emelkedtek ki a síkból körötte és újból vissza is süllyedtek, katlanok alakultak, lehordta őket víz és tűz, levegő és szél, a tó maradt és hullámszott tovább és rejtette magában az ősi életet, amely még akkor keletkezett benne, amikor ide még el sem jöttek látogatóba a tengerek és amikor a hegyek még ki sem emelkedtek a mélyből. Elpusztult körülötte az egykori, ősi élet — csak ő őrizte tovább az egykori növény- és állatvilágot, ősi tengeri, tengerből kikandikáló, napratörő növényzetét és az ősi halakat, amelyeket még ma sem igen ismerünk. A titkok körül legendák keletkeznek és a csónakos, evezős-legény már arról is tud, hogy van itt olyan apró halacska is, még nevet sem kapott a tudománytól szegény, és nem rak ikrát, de élő halakat hoz a világra. Újabb bizonyítéka volna az evolúciós elméletnek? De van a kis halacska kívül is sok élő csoda. A virágos ágak a tó vizében, a szivacsok, a csigák, a pisztrángok és az ángolnák és a sok még ismeretlen élet, amelyen át most itt nem csak kövületeken, de élő példányokon is lehet tanulmányozni az ősi tertiár-életet. Még azt sem tudjuk: édes-e a tó vize mindenütt? Bajkál-tó vize három fajtájú. És honnan az ángolna csodás tulajdonsága, hogy sós vízben szeretkezik, de a tengeren született kis kigyónalak visszakiváncokznak az édesvízi tóba, amelyet még sohasem láttak, visszaúsznak az Adrián, a Drimen át, hogy nászútra újra kiússzanak az óceánba, ott rakiák le az ikrát, ha ugyan útközben bele nem futnak, szerelmi vakságukban, a sztrugai halászkok folyót-torlaszoló hálójába.

Pisztráng sincs ilyen sehol a föld kerekiségén mint a pettyesbőrű ohridi, a rózsaszín húsú. De itt azután egyre többen lesznek. Persze önző az ember a hallal szemben, tenyészt, mert híresen jóízű az ohridi pisztráng. A »halgyár« medencéiben most is ott úszkálnak az apró most kelt halacska, egyes rekeszekben még az ikrák körül hömpölyög a tengerhűdéig víz és szinte szemmel látható, hogy eszi, hogy táplálkozza magába a most-kelt halacska az ikra tápláló anyagát és növekszik meg tőle filmszerűen rekeszről rekeszre már-már újnnyira, hogy aztán visszakerüljön a tóba, ahonnan még ikra korában került ki. Az idén nyolc és fél milliót bocsátott útjára a vízkutató intézet, de már hozzáfogtak az újabb épületek emeléséhez és az ötéves terv végére 1951-re már 15 millió pisztráng lesz az évi termelés.

A nagy medencében nagyobb halak úszkálnak: megfigyelés alatt állanak és a beadott kishalra felvetik magukat a mélyből. A csónakos mesél: horoggal fogtunk nemrégén sirályt. Gyűrű volt a lábán »Moszkva« jelzéssel. Belevéstük az »Ohrid« jelzést és útjára eresztettük a madarat. »Moszkva« mentette meg az életét. És a tudomány. Mert új, fiatal, népi kultúra áll az ősi kultúra helyére.

A Zátony tetején, amely a tó fölé emelkedik, ősi vár kísért a multból. Az adatok megbízhatók: római korszak előtti nép építette. Azután jöttek a rómaiak. Szükségeikhez alkalmazták és jött Bizánc és hozzáépített. De azután mikor a rabszolgatartók világa alkonyodóban volt, szláv népek telepedtek itt le. Pár száz esztendőbe tartott míg ősi anyakorszakbeli nemzetségi szervezetük a nemzetségi nemesség fokán át a hűbériségbe torkollott. Közben harcoltak Bizánc ellen, de a nemzetségi nemesek, a törzsfők, hogy meggyorsítsák hűbéri uralmuk kialakítását, sokszor már Bizánc segítségét is kikérik saját törzsszövetségük ellen is. Az ezredik év körül jártak akkor, ott ahol mondjuk a szentistváni magyarok, amikor Szamuilo a »bolgárölő« Vazul bizánci császár uralma alól felszabadította népét és a fél Balkánt is egyúttal. Itt tanyázott a perszpai tó szigetén, az Ohridi zátonyon és cárrá emelkedett. Győzött, mert a nép, a szabadságvágyó nép, mindenütt köré sereglett. Azután — csalódott benne. Nem állította helyre a nemzetségi szervezet paradicsomi korát, az aranykort, de bizánci mód kezdett viselkedni. Magára hagyta a nép így az új urakat és Bizánc hamarosan újra uralomra jutott a jobbágy sorba tört nép fölött.

És innen indult ki a szláv népek pravoszláv kereszténysége, innen a Szamuilo vára körül, a Zátony tetejéről. A külső vár a zátonyi városrészét körülkeríti, a belső vár roppant vastag, de üreges, bástyás, kötornyos fala meredeken emelkedik a tó fölé, Albániába és Sztruga felé elkalandoztatja a szemet és lelátni róla az ohridi kőtalan falvaiba is. És ott, a zordon kőfalak alatt — a szelíd gesztenye és mandulafák alatt a fiatal, egykor a »daszkalica«, de ma már »ucsitelka« kis elemistákkal labdázik és ügyeskedtetni a kis »csupencéket« és »drugárcákat«. Szamuilo vára alatt az új nemzedék próbálja ki erejét és függeségét. Mert nem kis sora van annak, hogy a labda le ne bukíencezzen hanyat-homlok a zátonyról a tóba.

És a külső és belső vár falai között a nagy kapun belül — ott a Kliment temploma. A hely, ahonnan terjedt a szláv kultúra, ahol megteremtették a szláv kultúrát. Mert innen ered a későbbi szláv kultúra.

Akkor még nem volt népi ez a kultúra, de kultúra volt és írástudás volt.

Az ősi kultúra kolostori kultúra volt, hűbéri kultúra és a népnek nem sok köze volt hozzá. Mégis — kultúra volt. Lépten-nyomon nagy ősi kulturkincsekre bukkanunk. Hiszen már a kilencedik században rakták le ennek a kultúrájának alapjait. És Naum kolostorát már 905-ben a tizedik század elején emelték. A Bogorodica, ma Kliment kolostor már sokkal újabb keletű. Mai formájában csak 1295 óta áll fenn. Akkor jutott a kolostor néhány újabb halászfalu birtokába is, hogy később az oligarka Osztója vegye át azokat. A halászoknak talán mindegy is volt. De talán nem is szívesen halásztak jobbágy sorban másoknak, uraiknak, uraknak, kolostoroknak, mert lám az egyik műemlék kolostor templomában az egyik ősi freskó halászati mesét ábrázol. A magyarázat szerint nem voltak a halászok engedelmesek és ezért isten rossz esztendőt teremtett és nem íutott pisztráng a halászok hálójába. De mihelyt megtértek a szent-isten csodát tett és most lám hemzseg, ficáncol a sok hal a hálóban. Ezért nem jó ám lázadozni az urak ellen.

Ez a kép tisztán kivehető, de a legtöbb csodás, értékes művészeti alkotás, a nedves, ősi falakon lehalványult már, alig látható, restaurálásra szorul. Egy mester már dolgozik a Szent Zsófia templom freskóin, a másikat most küldi ki Makedónia a restaurálás módszereinek tanulmányozására, tanulmányi útra. Mert új kultúra fejlődik Makedóniában és megteremti a folytonosságot az ősi kultúrával.

A Szent Zsófia egykori érseki székesegyház, a tizenegyedik század alkotása. Keleti, orientális bazilika. Két réteg freskó fekszik egymáson itt és akad dolga a restaurálónak. A Kliment portréja élénkbe áll a Zátonyon, él és beszél, egyént ábrázol, hogy eszünkbe jut a feltevés, hogy itt, a Balkánon, itt tért meg a kezdeti reneszánsz, innen indult Olaszországon át, diadalmas útjára. A XVIII, XIX. század képei már művészietlenül, naivan igyekeznek utánozni a középkori képek stílusát. Sajnos, ezek a legújabbak, leginkább szembetűnnek még élénk színeikkel.

A kis viskószerű Nikola és Bogorodica templomok a tóparton, a halásztelepen észrevehetetlenül bújnak meg a házak között. Senki sem tud róluk semmi határozottat mondani. A halászsasszony naívan mesél: »Már a nagyapám is ismerte őket!« De mond a halászsasszony komolyat is, megszívlelendőt: Mert három részre oszlik a kis templom és az oltár mögötti kamrácskára mutatva, sóhajtozik: Idejártak a lányok, asszonyok egykor, a nagy napon (husvét) és karácsonykor. Mert nem volt nekik szabad elhagyni a belső házat és mégis meg kellett gyónniok — áldozniok. Hát idegyültek, a rejtett helyre, idejött hozzájuk rejtve, titokban a pap és meggyóntatta őket.

Emlékeztem a debári makedón lányra, aki még 1939-ben sem mert az üzletbe menni, hogy ruhaanyagot válasszon magának, anyját küldte, akiben már nem sok kár eshetett, de aki sehogy sem tudta eltalálni a lány ízlését. Fiatal makedón lány sem mehetett ki még Debárban az utcára, bár Bitolában már iskolába is eljárt a makedón lányok egy része. És most: a debári albán muzulmán lányok, asszonyok jártak éppen elől a példával, ők dobták le először a fátylat, a feredzsét, hogy ezzel is példázzák, hogy elfogadják a szabadságot, amit az új Makedónia nyújt az asszonyoknak is. A vén halászsasszony még nehezen éli bele magát az új szabadságba. Szörnyűködik, — hogy rontás ne essék bennök — lejárnak a nők is az ohridi strandra!

Mert elkeveredik mindenütt, a régi és az új kultúra és vidám gyermekek zaja veri fel mindenütt az ódon falakat. A Radika szoros kolostorában, a Bigorszki Szent János kolostor falai között, diákok nyaralnak és gyermeknyaraló a Naum kolostor is az ohridi tó partján. És hogy ott romlik el éppen az autó a Bigorszki előtt, hát élénk állnak a diákok és »Borbát« és »Nova Makedóniát« kérnek, mert ma még nem kapták meg és a görög kérdést és a levetett feredzsék kérdését tárgyalják, mert hiszen Debár és Szkopje között, az őskor helyén, de a legmaibb ma terén állunk.

A debári mesterek világhíresek voltak a középkorban. Mindenütt nagy keletjük volt művészj fafaragásaiknak és a szkopiej Spasz templom, a faragott »ikonosztasz« kerete ma szintén műemlék, akár az ohridi templomok és kolostorok is. És hogy Szkopjében ott van ma a festészeti akadémia és a három múzeum, úgy Ohridban is újabb faragómestereket képez ki, újabb művészeket képez ki az ottani faragó iskola, az állami művészeti faragó-műhely kapcsolatában. Jovancev, az öreg 65 éves Jovancev, a »Kővirág« híres szovjetfilm öreg kőfaragójára emlékeztet., Féi Európát bejárta a mester és most a debári mennyezet rajzán dolgozik éppen a szkopiej művészeti múzeum részére. Megrajzolja és tovább adja tanítványainak, akik ott dolgoznak körülötte és minden tehetségüket, tudásukat és művészet-szeretetüket beleadják a munkába. Türelem vagy szeretet: ezen vitatkoznak munka közben, ahogy felnéznek, hogy száramot változtassanak és szent tűz ég a szemükben és szeretettel néznek az öregre, aki most egyszerre annyi emberre viszi át tudását, mű-

vészétét, a szent lángot. Ez már az új makedón kultúra, ez már a népi kultúra, amely kiviszi a nép közé a kiváltságosak nagyraanevelt művészetét és megismerteti és megszeretteti a művészetet és a tudományt. Életszükségletté teszi. Jovancev boldog. 65 éves és még látja a legapróbb árnyalatokat, és még van ideje hozzá, hogy ötven és száz mesterbe plántálja át magát. Megsokszorozódik — és így most már könnyen várhatja be a végeleregedést, szemei tüzének kialvását.

Három múzeum van magában Szkopjében is, nem számítva a számos műemléket, amely Makedóniában lépésről-lépésre kíséri az embert.

Régi kolostorok, freskók a középkorból és a talán, de egészen biztosan, itt kialakuló kezdeti reneszánsz korból, hogy beléd döbbsenek az élő, mozgó, szinte járó-kelő, egyéni személyiséget jelentő freskók élénk színei és új életbe kezdenek benned, hogy úgy érzed, sok emberré váltál és több vagy mint bármikor eddig. És életet visznek beléd a régebbi, merev, személyiség és egyéniség nélküli képek is. Csak azt sajnálok, hogy a kíséző szöveg még hiányzik mindehhez. Hirtelen megállsz és földbe gyökerezik a lábad. Itt állsz és tapodtat sem tudsz tovább menni. Kis bronzszobor az, pár centiméteres, ami megállított és nem hagy tovább menni. Milyen kor adta a kilenc és fél centis bronzot, a »Menádot«, amelyet ott találtak Tetovó vidékén. Egyesek úgy gondolják, az időszámításunk előtti hatodik század művészete adta a Menádot, a kis istenasszonyt, aki csodálkozva, szólongatva veti szét a kezét és előre lépve megáll így egy pillanatra, hogy folytassa, úgy reméled: a te társaságodban, az utat. És félsz, remegsz egyúttal, jaj talán mégis nélküled tér vissza az idők előttiségbe és örökre elvész számodra. Achaikus kor termékének vélik, egyesek a szobrot, de valószínűleg Petrusevszkinék, az egyetem bölcsészeti szaka dékánjának van igaza, annak aki régebben még nem filológiával és a makedón nyelv megteremtésével, de régészettel és ásatásokkal foglalkozott és felfedezte a bitolai, herakleai gátba-épített ógörög szobrokat, szóval Petrusevszkinak van talán igaza, aki úgy véli, hogy ennyire élő, a mozgás szabályait és élethűségét ennyire ismerő és már-már szinte egyéniséget is kifejező művészet lehetetlen volt az archaikus korszakban. Úgy véli, mert hiszen még semmi esetre sem a Periklesz korabeli művészet harmóniáját, anatómiai tudását, realitását és egyéniségét tükrözi a szobor, hogy mégis ennek a kornak alkotása a Menád, de nem athéni művésznek, hanem vidéki és nagytehetségű, de a kor élvonaláról mégis lemaradt művész munkája. »Vidék« volt Tetovó, ahogy talán még ma is »vidék«, de oly vidék amely adhat igazi nagytehetségű művészeket. Most a Menádról beszélnek művészi körökben. Persze, ez nem azt jelenti, hogy elfelejtették a többi műalkotást. És főleg nem jelenti, hogy nem igyekeznek mai műalkotásokat adni, olyanokat, amelyek a ma élvonalán haladnak és a mai népi kultúrát, születő nemzet új, népi kultúráját tükrözik.

Mert nemcsak új festői és szobrászai vannak Makedóniának és új költői, írói. A színház már nem csupán Szkopjében teremti meg a makedón drámairodalmat és irodalmi kiejtést, de Bitolában is felépült már az új-város terén, megkezdte működését a balettiskola is éppen és a szkopjei színház mellett megnyílt, szintén először mióta vannak makedónok, az állami opera is, annak a népnek az operája, amely mindig énekel, jól énekel, szépen énekel, amely minden életérzését, örömét, fájdalmát, sajnós, tegnapig csak csupán fájdalmát, nótába öntötte, valami olyan művészien eredeti, »disszonáns«, szenvedést, ellenmondást, népi ellentétet tükröző melódiába és ritmusba, amely Európában szinte egyedül áll.

Makedóniában most teremtik meg az abc-ét, az irodalmi nyelvet és nyelvtant, most fogtak hozzá a tudomány és művészet szak-kifejezéseinek megteremtéséhez, most fogtak hozzá a szótár készítéshez, a történelmi kutatásokhoz, a népi melódiák és népköltészet termékeinek összegyűjtéséhez. »Ábc és — egyetem«! — cseng vissza bennem Kiro Milyoszinak, a Tervbizottság elnökének szava, mert itt csakugyan az abc-étől az egyetemig mindent egyszerre, egy időben teremtenek meg. Két éve még nem volt abc és nem volt makedón nyelvű iskola. Ma negyvenen felül van csupán gimnáziumuk és vannak »kereskedelmi gimnáziumaik« és tanítóképzők és számos más egyéb ipari, műszaki és más szakiskolájuk is. Az idén nyílik meg a tanárképzőjük, már két éve működik a bölcsészeti szak és most szervezik az orvosi, a földművelési és erdészeti szakot. Megnyílt már az első albán és első török középiskola is Makedóniában.

Új népi kultúra van kialakulóban Makedóniában, új népi kultúra, amely azonban nem veti el az egykori középkori, hűbéri világ kultúráját, sem a még régebbi rabszolgatartó kor kultúráját. Sem pedig és főleg az egykori szláv betelepülők ezer és ezerötszáz éves kultúráját abból a korszakból, amelyben a bomladozó nemzetségi szervezet a katonai demokrácia nemzetségi nemesség átmeneti fokára jutott éppen és megteremtette az államot, amely felvette az elnyomó Bizánc elleni harcot és olyan kultúrát teremtett, amely tovább haladva, kapcsolta a makedónokat az oroszokkal, szerbekkel és bolgárokkal. Akkoriban éppen elvonatközömben volt a kultúra a néptől — ma visszatér a kultúra egy magasabb fokon, a néphez, hogy újból onnan a népből merítse, erősít. És éppen ezért tudott ez a nép, amely csak most alakul át nemzetté, olyan rövid idő alatt is, a szörnyű megoldatlan kérdéskérdés ellenére is, olyan roppant sokat teremteni.

Nép és nemzet egy ma és alkot Makedónia katlanáiban és hegyei között.